

XX əsrin ortalarından fəaliyyətə başlayan Kirpi jurnalının əsas hədəfi dövrün siyasi həyatında baş verən çatışmazlıqları satira atəşinə tutaraq nöqsanlara öz tənqidi münasibətini bildirməkdən ibarət olmuşdur. Bu yolda bir-birindən istedadlı müxtəlif rəssamlar tərəfindən həyata keçirilmiş karikaturaların tamaşaçı diqqətini cəlb edən maraqlı tərəfləri günümüzdə belə böyük maraqla qarşılanaraq həmin dövrə güzgü tutan sənət əsərləri kimi öz dəyərini qorumaqdadır.

Məsələn, 1915-ci ildə Türkiyədə erməni soyqırımı adı ilə saxta yerli ermənilərin qətlə kimi yalançı iddiaların arxasında dayanmış mənfur simalar qara qar-ğaların simasında öz əksini tapmışdır. 2011-ci ildə çəkilmiş karikaturada Xocalı soyqırımının ağırlıqlarının, görülməz faciəsinin üzərinə kölgə salaraq özünü dünyaya zərər görmüş millət kimi təqdim edən mənfur sima olduqca çirkin şeytan simasında təqdim edilmişdir. Arxada yanan, xarabaya çevrilən şəhər mənzərəsi canlandırılmışdır. Onun önündə isə insan cildinə girmiş şeytanın bütün insanlığa nifrət yağın çirkin baxışlı obrazı dərin mənalı kompozisiya quruluşunda diqqəti cəlb edir. Balta ilə məhv edilmiş qadınların, uşaqların nəşi üzərində özünün bütün eybəcərliyi ilə insanda qəzəb yaradan erməni obrazı əlində böyük plakatla dünyaya səslənir. Ört-basdır etdiyi faciənin üzərindən özünə mərhəmət axtaran insanlıqdan uzaq canlının obrazı qulaqları şeytana bənzər şəkildə böyük, irəli çıxan çopurlu burnu ilə daxili çirkinliyin xaricə vuran təsirləri sayəsində diqqəti cəlb edəcək şəkildə həll edilmişdir. Plakatın üzərində saxta faciəni bəyan edən 1915-ci ildə Türkiyədə erməni soyqırımı sözləri həkk edilmişdir. Plakatın üzərində isə bu saxtakarlığa dəstək çıxan öz mənafeyini güdən üç ölkənin nümayəndəsinə məxsus milli formaları ilə qarğa simasında öz niyyətlərinə nail olmağın məmnunluğunun yaşanan sevincləri ilə əks etdirilmişlər. Karikaturanın acı reallığı əks etdirən kompozisiyasının həqiqətən də bütün dövrlər üçün aktuallığını itirməyəcəyinə şübhə yoxdur.

Digər karikatura keçmiş SSRİ-nin siyasi və iqtisadi həyatında 1980-ci ildə reallaşan yenidənqurma siyasətinə işarə edir (1, 11). Öndə gedən sürət qatarının arxasında qaçan, uçan böyük bir insan dəstəsinin həyəcanı olduqca satirik planda öz əksini tapmışdır. Yenidənqurma ona yetişə bilməyən insanlara bənzədilmişdir. Arxada əlində işdən qovulan, planı artıqlaması ilə yerinə yetirən, gününü avaraçılıqda keçirən, ağır zəhmətə qatlaşan, hətta içki düşkünü kimi müxtəlif insan tiplərinin eyni şəkildə qatara çatmağa çalışmaq istəyi dövrün siyasi-iqtisadi hadisələri ilə ayaqlaşmağa çalışan xalq nümayəndələrinin həyatını, yaşadıkları dövrün onlara gətirdiyi taleyi böyük ustalıqla əks etdirir. Sürətlə hərəkət edərək izdihandan getdikcə uzaqlaşmağa başlayan qatar tamamilə boşdur. O, özü ilə gələcəyə heç kimi və heç bir şey götürmür. Bütün bunlar isə bu islahat hərəkətinin özünü qəti şəkildə doğrultmadığını olduqca aydın və ifadəli kompozisiya quruluşunda açıq formada ifadə edə bilmişdir. Kompozisiyada dinamikanı, ekspressiyanı daha təsirli formada canlandırmaq üçün qara qırmızı rəngdə verilmiş, onun arxasında olan insanlar isə mavi, boz, açıq sarı kimi təzadlı rənglərlə həll edilmişdir ki, bu da bədii ifadə formasında təzadın kəskin ifadəsini önə çıxarmaqla kompozisiyanın ruhunu daha qabarıq hiss etdirir.

Kirpi jurnalında dərc edilmiş publisist Səttar Zərdablının yazısına çəkilmiş karikatura mövzu açıqlamasını verən fərqli kompozisiyası ilə maraqlı oyadır. Bir xalqın həyatı ilə adi bir masaüstü oyun oynaymış kimi oynayan siyasət insanlarının siması maraqlı tərzdə öz ifadəsini tapmışdır (2). Ərəbistan və Fransa arasında gedən bu siyasi oyuna rəssam masa üzərində dama oyunu ilə işarə etmişdir. Maraqlı olan isə Fransanın simvolu olan məşhur Eyfel qülləsi və silahları əks etdirən bombalarla ifadə edilmiş oyun daşlarıdır. Radio France və Disclose dövlət internet saytının Fransa Müdafiə Nazirliyi nəzdindəki hərbi kəşfiyyat şöbəsinə aid 25 sentyabr 2018-ci il tarixli məxfi sənədinə əsaslanan xəbərində Fransa hökumətinin Səudiyyə Ərəbistanı və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə satdığı silahların Yəməndə husilərə qarşı istifadə edildiyi... (4) haqda informasiyaya qarşı öz yaradıcı mövqeyini bildirən rəssam baş verənlərin bir siyasi oyun olduğunu böyük ustalıqla ifadə edə bilmişdir. Burada Fransanın sakit şəkildə oyunda daha irəlində olması, qarşı tərəfin isə daha düşüncəli əksi də siyasi oyunun gedişatı satirik yaradıcı yanaşma olaraq diqqəti cəlb edir.

Jurnalda yer alan karikaturalardan birində cəmiyyətin öz yanlışları ilə qarşı-qarşıya gəlməsi və bu çatışmada hər bir tərəfin öz yanlışını doğru olaraq təsdiqləməyə çalışması fərqli kompozisiya quruluşu ilə tamaşaçısının diqqətini cəlb etməyə davam edir. Cəmiyyətin ikiye bölünmüş qrupu bir-biri ilə aqressiv şəkildə qarşılaşaraq mübarizə aparır. Onların səhvi isə əllərində şüar etdikləri tablolarda verilmiş hesabın səhv olan cavabı ilə öz bədii ifadəsini tapmışdır. Tərəflərdən biri 2x2-nin 6, digəri isə eyni hesabın cavabını 7 olaraq nəticələndiyini iddia etməyə çalışması mübarizənin arxasında duran yalan oyunların döndüyünü göstərir. Mərkəzdə, bir qədər aralıda isə əsl həqiqətin yalnız siması canlandırılmışdır. Hansı ki, həmin həqiqətin təkdə qalan batmış səsinə məhəl verməyən böyük kütlə var. Əslində 2x2=4 edər tablosunu saxlayaraq həqiqəti anlatmağa çalışan yaşlı, müdrik qocanın simasında verilmiş doğru cavab mərkəzə doğru irəliləyərək öz səsinə duyurmağa çalışır. Lakin burada bir aqressiya deyil, müdrikliyin ifadəsi daha ön planda əks etdirilmişdir ki, bu da əsərin ruhunu xüsusi olaraq qabarıq formada meydana

çıxardır.

Rəssam V.Tatarinsevin çəkdiyi karikaturada isə cəmiyyətdə cinayətin qanunlardan daha güclü olduğunu vurğulayan kompozisiyanın təsirli bədii ifadəsi xüsusi olaraq maraq dairəsinə hakim kəsilir. Arxada boz rəngli qələmlə çəkilmiş, xətti ifadələrlə verilən şəhərin ümumi mənzərəsi canlandırılmışdır. Böyük saat qülləsinin önündə isə üzərində cinayətkarlıq yazılmış tişört geyinmiş olduqca iri cüssləli mənfur simanın qabardılmış obrazı diqqəti həmin an özünə cəlb edir. Rəssam həmin obrazı şəhərdə cinayətlərin hansı dərəcədə böyük olduğuna işarə edir (3, 6). Cinayətkarlığı simvolizə edən obrazın bayağı geyimi ilə yanaşı, onun qollarında, əllərinin üzərində müxtəlif döymələr yer alaraq bu ucuz həyatın bayağı tərəflərini xüsusi qabarıqla önə çıxartmışdır. Uzun, çiyinə qədər olan saçlar, kobud sifət quruluşu insanlıqdan çox-çox uzaq olan daxili aləmi ifadə edir. Bu isə sadəcə bir nəfərin deyil, baş alıb gedən cinayətləri bütövlükdə ifadə edir. Olduqca cılız, kiçik formada verilmiş polis baxmayaraq ki, cinayətkarın qoluna qandal taxmışdır, onun gücsüzlüyü həm kiçik formasında, həm də ürkmüş sifət cizgilərində olduqca real formada öz əksini tapmışdır. Burada cinayətin qanuna məhəl qoymayan gücünü rəssam məharətlə izləyicilərinə çatdırıb bilmişdir.

Siyasi satiralar hər zaman cəmiyyətin, xalqın həyatını deyil, həmin cəmiyyətlərin xarakterik səhnəsini canlandıran bir qurumun daxili hadisələrini işıqlandıran karikaturalar ilə də maraqlara hakim kəsilməkdədir. Bunlardan rəssam M.İsmayıloğlunun yaratdığı satirik yaradıcılıq nümunəsi olduqca aydın və ifadəli bədii həlli ilə maraq yaradır. Xalqa seçki qabağı yalançı vədlər verən gələcək rəhbərin riyakarlığını iki hissəli kompozisiyada həll edən rəssam ikinci tabloda onun həqiqi simasını olduqca çirkab içində olan daxili dünyasının aydın ifadəsini verən səhnə tərtibatı ilə canlandırmışdır. Arxada ona ümid bəsləyən xalqın gözünə girməyə çalışan rəhbərin böyük vərəq üzərindəki böyük vədlərini iri hərflərlə yazılmış mən və vəd kəlmələri ilə ifadə olunması yaradıcı niyyəti aydın şəkildə meydana çıxarmaqdadır. O qollarını enli şəkildə yana verərək özünə inamlı şəkildə ciddiyyəti ilə yalançı vədlərinə insanları inandırmaq yolunda böyük addımlar atır. Digər səhnədə isə suya düşən xəyallar məqsədinə nail olduqdan sonra rəhbərin ona dəstək olan qara camaatı itələyərək aradan çıxaran mənfurluğu onun əsl simasını ifadə edərək tamaşaçısında da bəzən real həyatda rast gəldiyi hadisəsinin çılpəqlığı ilə təcəssüm etdirilmiş bədii ifadəsi olduğu üçün təəssüf hissi yaradır.

Digər bir karikaturada kabinet daxili səhnənin özünəməxsus atmosferi reallığın satirik formada təqdimini canlandırmaqdadır. Telefonla söhbət edən müdirin masa arxasında əyləşərək kadrlarını mən beş barmağım kimi tanıyıram cümləsini ifadə etməsi tamaşaçısında həm yumor, həm də istehza yaradır. Bunun səbəbi onun əslində beş barmağında oyuncağa çevirdiyi işçilərinə işarə etməsi ilə maraq yaradır. Onun irəliyə uzanmış qolu barmaqlarının hər birində eyni sifətdə verilmiş eyni xarakterik simaların əzilən obrazlarını özünəməxsus şəkildə canlandırmağı davam edir. Onlar müdirin barmaqlarında bir oyuncaq olaraq şəxsi mövqeyi olmayan cılız insan tipləridir ki, bu da rəhbərin işinə yarayaraq onun istəyini reallaşdırmaqda sözsüz boyun əyən, manqurtlaşdırılmış tipləri satira atəsinə tutur. Rəssam V.Ternavskinin bəzi müəssisələrdə, iş yerlərində baş verən reallığa açıq işarəsi onun aydın və özünəməxsus ifadə dili ilə canlandırıdığı kompozisiyasında dünənin və bu günün reallığını əks etdirməklə izləyicisinin diqqətini özünə cəlb edir.

Oxşar təsir qüvvəsinə məxsus digər karikaturada müdiriyyətin marionetinə çevrilmiş əməkdaşın boş daxili aləmə məxsus olduğunu ifadə edən siması və uyğun kompozisiya quruluşu ilə maraq oyadır. Müdiriyyət kəlməsi yazılmış uzun bir qolun barmaqlarının ucundan asılmış iplərlə oynatdığı kişi obrazı yuxarıya doğru təəccüblə və qorxaraq tamaşa edir. Çünki daha qüvvətli və həqiqəti sevən qüvvənin o ipləri kəsməyə çalışması və buna bacaracağına olan inam yaranmış qorxunun təsirlərini simvolik şəkildə ifadə edərək əsərin məna-məzmununa aydınlıq gətirərək onun maraq dairəsinə daha da artırmağa xidmət edir. Qarşısındakı müxtəlif aparatları hərəkətə gətirən marionetin öz oyununu yarımçıq qoyaraq yuxarıya doğru zillənmiş maraq və təəccüblü baxışlarının arxasında gizlənmiş qorxu hissi rəssamın yüksək obraz yaratma səriştəsi ilə əsərdəki həssaslığı meydana çıxardır.

Mövqeləri bilmək vaxtı çatanda kəlməsinin izah etdiyi səhnənin ikiyə ayrılmış təsvirlərində birinci hissədə özünü olduqca ağıllı göstərən tərəflərin öz aralarında apardıqları gizli müzakirələr onların oynadıqları ciddiyyət rolu ilə izləyicisində sadəcə yumor deyil, həm də istehza yaradır. 1993-cü ilin ağır sınaqları dövründə çəkilmiş karikaturada verilmiş obrazlar özünü dartaraq sanki ağıl ilə dünyanı fəth edəcək gücə sahib olduğuna az qala özünü belə inandırmış simaların reallığı ilə maraqları özünə cəlb edir. Bu başların isə çiyin üzərində gəzdirilmiş boş bir balon olduğu isə ikinci səhnədə mövqeləri bildirmək vaxtı çatanda hər birinin üzünü kənara tutaraq havaya uçan yüngül balonlarla ifadə edilməsi əsərin məzmununu dəyərləndirir.

Ümumiyyətlə, siyasi mövzuda verilmiş karikaturalarda rəssamlar hər zaman həqiqətin əsl üzünü göstərən aydın bədii ifadəyə məxsus kompozisiyalarla çıxış etməyə üstünlük vermişlər.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev Z. Rəssam firçasının qüdrəti //Azərbaycan.-2013.- 3 iyul.- S.11.
2. Nəcəfov M. Ustad rəssam // Bakı qəzeti 1980, 24 sentyabr s. 8.
3. Dağlı S. Gülüş – sağlamlıq əlamətidir // Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti 1982, 30 iyul. S. 6.
4. <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/dunya/2019/04/16/fransanın-s-udiyy-r-bistani-v-b-y-satdigi-silahlar-y-m-nd-istifad-olunurmus-1183854>

Гюнай Касымханлы

Художественные особенности политических карикатур журнала «Кирпи» («Ёжик»).

Резюме: В статье исследуются художественные особенности известного азербайджанского сатирического журнала «Ёжик». Журнал, вышедший в 1952 году, успешно продолжил традиции «Молла Насреддина». С самого начала выхода журнала «Ёжик» главной мишенью критики стали общественные предрассудки того времени, пороки общества, критикуемые силой живописи. В статье автор анализирует карикатуры, опубликованные в журнале «Ёжик» в разные годы, по их художественным особенностям. Эти карикатуры были нарисованы разными художниками, и чтобы привлечь внимание читателя к этим работам, эти художники прибегали к различным композиционным структурам и средствам художественного выражения.

Ключевые слова: карикатура, журнал «Ёжик», описание, графика, сатира, композиция.

Gunay Gasimkhanli

Artistic features of the political cartoons in the journal “Kirpi” (“Hedgehog”).

Summary: In the article the artistic features of the famous satirical journal of Azerbaijan Kirpi (Hedgehog) are investigated. The journal Molla Nasreddin, published since 1952, has continued its traditions successfully. Since the publication of the journal Kirpi (Hedgehog) the main criticism target – the social shortcomings of the period, the shortages in the society were criticized by the power of painting. In the article the author has analyzed the cartoons published in the journal Kirpi (Hedgehog) in different years due to their artistic features. These cartoons were drawn by different artists, in order to attract the attention of the reader in these works those artists applied to the different compositions and the artistic description means.

Key words: cartoon, journal Kirpi, description, description, graphics, satire, composition